

УДК 821.161

**ІДЕЙНО-ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ ЛЕОНІДА
МОСЕНДЗА «ОСТАННІЙ ПРОРОК»****Н. В. Мафтин**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури; 76015, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

У статті йдеться про ідейно-художні особливості роману Леоніда Мосендза «Останній пророк» (на Україні твір публікувався протягом 1994-1995 рр. у журналі «Дніпро»). Розглянуто вплив світоглядної домінанти на формування концепції твору та її реалізацію в художньому вимірі тексту.

Ключові слова: *Леонід Мосендз, Єгоханан, світоглядна домінанта, універсалізм, націоналізм.*

Роман Леоніда Мосендза «Останній пророк» справедливо можна назвати одним з кращих в українській літературі творів за мотивами Святого Письма, адже він вирізняється і глибинною філософською концепцією, і високою художньою майстерністю, і ґрунтовною обізнаністю автора як із релігійними текстами, так і з огроном історичного матеріалу та праць, пов'язаних з історією юдаїзму й християнства, а також світовою мистецькою традицією в опрацюванні цієї тематики. Важливою для розуміння ідейного спрямування твору є також історія його написання: почавши роботу над «Останнім пророком» ще у середині 30-х, [6, с. 49], Мосендз писав роман протягом одинадцяти років, так і не завершивши його через тяжку хворобу й смерть – твір вийшов друком аж через дванадцять років після смерті автора. Відтак зрозуміло, що на ідейно-художні особливості «Останнього пророка», його філософський зміст не могла не вплинути світоглядна еволюція автора, який боровся зі смертельною недугою, носив у грудях не тільки фізичний біль, але й біль від розлуки з батьківщиною, звертався з німим питанням до Неба й намагався почути відповідь у власному серці.

У передмові до виданого в Торонто у 1960 році твору Л. Мосендза Б. Кравців наголосив українську проекцію змісту твору, зазначивши, що це роман про народження українського націоналізму: «Не зважаючи на добу і країну, що в них відбувається дія «Останнього пророка», цей твір усією своєю настановою, усім змістом і ситуаціями є наскрізь українським твором. Це роман про становлення і ріст українського націоналізму, персоніфікованого в постаті ізраїльського Єгоханана» [4, с. 25]. Безперечно, проекцію на українську дійсність було б абсурдно заперечувати, однак вона далеко не одноплочинна. Схильність Л. Мо-

сендза до філософського, глибинного осмислення людського буття й водночас намагання спроектувати буттєві універсалиї на конкретну – національно-історичну ситуацію – є прикметою його художнього мислення. Тому Юдея часів римського панування постає метафоричним образом і України в ситуації московсько-більшовицького поневолення. Відтак однією з важливих ідей твору є ідея чину – активної діяльності під знаком вищої мети, що спрямована на здобуття свободи для власного народу. Таке кредо сповідує головний герой роману, до усвідомлення цієї ідеї як найважливішої життєвої необхідності поневоленого народу в умовах окупації прийдуть, зрештою, і ті з персонажів твору, хто жив за принципом покори, непротивлення злу: духовний аристократ юдейського священництва Захарій (батько Єгоханана) та покірний і чесний митар Закхей. Цю ідею гордо нестиме на своїх месницьких мечях орден зелотів – безстрашних і відданих до останнього подиху справі боротьби за Ізраїль, очищений від скверни, готовий до приходу Месії. Водночас проблематика роману та його ідейне скерування далеко не вичерпується цим аспектом. Реалізація авторського задуму – написати твір про Предтечу, про передчуття й очікування приходу Месії – втілилась у створенні повнокровних образів-персонажів, яскравих характерів, зображених у розвитку на тлі побутового життя та історичних подій давньої Юдеї. Віссю сюжету стає пошук спочатку батьками чільного персонажа – Єгоханана, а згодом і самим Предтечею, відповідей на питання про сенс людського буття, призначення людини. Три розділи роману – «Батьки», «Вибранець», «Манівці» (відомо, що передбачався й четвертий) – виструнчуються саме цим «вектором».

Наскрізними для твору є образи центральних персонажів, хронотоп, що й забезпечує чіткість реалізації центральної ідеї. Однак кожен із невеликих підрозділів, що виділяються в тексті графічно, стає завершеним самостійним твором, що має право на художньо й композиційно автономне буття. До прикладу, фрагмент, де відбувається знайомство читача із матір'ю персонажа, на цей час – бездітною дружиною юдейського священника Захарії, що в структурі роману виконує роль зав'язки, постає водночас майже завершеною новелою із власною архітектонікою. Типово новелістичний зачин становить напружена, сповнена ледве стримуваної образи, гіркоти й болю розмова Елісеби з Мартою. В риторичному питанні бездітної жінки не так до своєї щасливої сусідки, скільки в питанні до Неба відлунює біблійна стилістика плачів Давидових: «Серце моє вже немов рана відкрита! Десятиліттями не загоюється воно!» [5, с. 6].

І вже тут, у експозиційній частині роману, виходить на поверхню «нерв» твору: образ, що стає центром усієї його ідейно-художньої системи – образ Месії. Слід наголосити цей момент як одну з особливо вдалих художніх знахідок письменника. Адже, пишучи роман на біблійну тему, Мосендз не змальовує самого Месію – тематично твір охоплює

рамки народження й змушніння лише Івана Хрестителя. Однак присутність образу Спасителя на сторінках твору – безперечна. Це досить вдалий спосіб дати Божественний образ, у своїй величі настільки великий, що й найдосконаліше словесне чи малярське втілення його завжди хибуватиме на неповноту й умовність зображення. У романі він прихований за серпанком ще не-втіленості в Людину, творений із мозаїки сподівань, надій бідноти, любові чистих серцем, страху, непевності й ненависті захлапаних і брехливих, облудних у своїх словах і справах «законників». Образ Месії виконує тут і важливу композиційну роль: адже в його прирзмі сфокусовуються усі сюжетні лінії твору, він стає «горизонтом сподівань» як персонажів роману, так і читача; готовністю служити йому, готувати його прихід «вивірюються» характери як чільних, так і другорядних персонажів. Можна сказати, що цей образ впливає й на хронотоп твору: окрім того, що дає відчуття достовірності подій, забезпечує достовірність художньої правди, він забезпечує всеохопність, панорамність художнього бачення автора, а також наративне поліголосся, зрештою, динамізує сюжет – прагненням гідно зустріти Месію чи страхом перед можливою втратою привілеїв із його приходом детермінуються життєві цінності й визначаються долі персонажів.

Фрагментарність композиції «Останнього пророка» дала змогу авторові сконцентруватися на вибраному ним з усього огрому історичних подій описуваної епохи матеріалі, що уможлиблював найповніше розкриття внутрішнього життя центральних персонажів, визрівання характеру Єгоханана. І хоча Мосендз тільки згадує про страшне побиття немовлят, вчинене Іродом, про повстання в Рік Великого Перепису (здавалося б, саме ці події якнайкраще слугували б фоном для змалювання «вольового типу»), все ж прийом зумисного зведення до мінімуму в сюжетній присутності твору певних подій виправданий – адже це час лише фізичного народження його центрального персонажа. Однак «вольовий тип» повстанця присутній на сторінках роману, він безпосередньо впливає на формування характеру Єгоханана. Покалічений тортурами Пасхур, живий свідок страшних подій Року Королівської Зорі, учасник потужного національного вибуху проти Ірода й римської кормиги, – «із відтятою правицею, випаленим оком, відрубаною нижче коліна лівою ногою, відрізанім язиком» [5, с. 147] – стеріг винницю Елісеби. Прикметно, що Пасхур походив із Галилеї, а саме Галилея в Ізраїлі вважалась батьківщиною найбільших бунтівників («Що доброго може бути з Галилеї?»): чабани й рибалки, що населяли цей регіон, найменше у своїй психології були схильні до рабства. І коли Галилея вибухнула «вогневищем спротиву – Самарія й Юдея обмежилася порожніми словами». Тому такою нещадною була розправа з бунтівним регіоном, з його мешканцями – вогнем і мечем випалювали дух свободи, із землею зрівняли найкраще місто Галилеї – Сефоріс, «що перший із жінками й дітьми, старими й молодими, мужніми й

одважними повстав назустріч Месії»: «Навіть саме місто, де колись стояло воно, переможець заорав і посипав сіллю. Решту тих що залишилися на живу в Сефорісі, наказав був римський легат Публій Квинталій Вар порозпинати на всіх перехрестях юдейських, самарійських і галилейських доріг. Лише тим найщасливішим, чи може найнещаснішим, відтято руки чи ноги, рани пришкварено гарячим асфальтом і пущено геть. На острах Сирії й Палестині, на доказ непереможности Риму і його легії» [5, с. 148]. Сефоріс – символічний образ в структурі роману, важливий і надзвичайно значимий: це символ духу свободи, того ментального кореня національної свідомості, який окупанти намагаються завжди знищити, щоб і парості не залишилось, щоб і травинка не пробилася із згарища! Однак ця парость уже народжена: адже Елісеба – галилеянка, і власну інакшість, що вирізняє її серед мешканців Геброну, вона добре усвідомлює. І цю інакшість, цей расовий аристократизм вільного духу, що звик бути у вертикальних вимірах, спілкуючись із Богом, власне загострене чуття краси й болю, потребу справедливості, філософічність натури вона вже передала із материнською кров'ю й молоком синові.

Від піднесено-захопленого, обожнюваного ставлення Єгоханана до равві Йосифа, одного з чільних садукейських учених-гаонів, – до розчарування в його мудрості як звичайному, позбавленому божественної іскри словоблудстві – таким стає перше випробування ерусалимськими «манівцями». Відвідуючи зібрання в домі Йосифа, зіткнувся юний назорей із прихованою погордою як равві, так і його учнів до власного народу, зневагою до мови й звичаїв (зібрані тут синки іменитих садукейських родин говорили тільки по-грецьки, хизувалися своїм одягом, зачісками, гаманцями, повними грошей). Однак жадоба пізнання ще втримувала хлопця серед садукеїв («хто ж знає ту путь, за якою так тужить душа?»), доки не потрапив у дім Олександера на диспут, під час якого остаточно переконався, як садукейська «золота молодь» глумиться над Законом, припасовуючи його до власних потреб. Згодом Єгоханан розчарувався і в фарисеях. Брехливість і облудливість, ницість, цинізм, захланність, розпуста й зневага до власного народу – це було тим, що об'єднувало ворогуючі секти «законників». Юнак переконався, що в багатих кварталах Єрусалиму ніхто не чекає на прихід Месії. Та вища мета, яка покликала Єгоханана із затишної домівки до цього міста, в середовищі ерусалимських священників була тільки зручною ширмою для залякування простолюду й власної користі. На розкриття глибини облудності «законників» спрямований і епізод (він також має власну композиційну завершеність) зустрічі Єгоханана з «мудрим Беназаром», найученішим равві Єрусалиму, котрий мав звичку на вулиці просити в зустрічних пораду, аби привселюдно показувати власну мудрість. Беназар, охаючи й нарікаючи на власні літа, просив поради: як йому, настільки вченому, котрий вивчив уже всі премудрості книжні, далі вдосконалювати власну муд-

рість, що він має робити для свого вдосконалення? І обурений фарисейською брехливістю й ницістю («Уся злість сьогоднішнього дня кинулася на Єгоханана. Ось де була хвороба, яка роз'їдала Єрусалим! Бо мало хто з фарисеїв був такий, казали, багатий, як Беназар, ніхто не мав таких гарних невільниць, а про його збірку коштовних самоцвітів казали, що вона є однією з найкращих у цілій Сирії»), юнак кинув йому в обличчя: «Свою збірку самоцвітів (...) роздай завтра на цім перехресті й тоді будеш справді найправеднішим і наймудрішим серед Ізраїля!» [5, с. 312].

Прикметно, що сцена зустрічі юнака із печерником Озією відбулася за містом, яке стало огидним для хлопця, на селянських межах. Лексема «межа» набуває в ідейному підтексті твору символічного значення: печерник запитує юнака, чому той не в храмі. Чого він шукає «на цих межах»? І на відповідь – «шукаю спокою» – Озій нагадує хлопцеві, що спокій – для старих і втомлених життям. Тобто, ця «межа» ще не для нього. Якраз після розмови з печерником Єгоханан виголошує палку промову в молитовні, після чого пориває із священним оточенням. «Межу» перейдено остаточно. У тексті виразно звучить ще одне, глибинніше наповнення лексами «межа»: адже біблійний предтеча Ісуса Христа, Іван Хреститель, є граничною постаттю між Старим і Новим заповідями.

Живучи якийсь час із Озією, Єгоханан ніби вперше помічає красу рідної землі. Знову в романі виразно прочитується проекція на Україну: розмірковуючи про щастя людини, про той найбільший дар Всевишнього – землю обітовану, письменник-філософ проектує виміри універсально-біблійні на конкретно-національні: «Яке це щастя для народу, що має довкола себе свою живительку землю, дар Єдиного душі й тілові народу, дар, що немає від нього більших і коштовніших. Землею обновляється народ й поки посідає він її, поки не зрадить їй, плодючій і вибагливій на працю, зусилля й вірність, – доти не страшні йому жадні єрусалимські дармоїди, іродіянські визискувачі, чужинецькі зайди» [5, с. 327]. Душа хлопця віднаходить втрачену рівновагу, а з нею повертається й бажання чину. Мудрий Озія все ж мав рацію: в середовищі «народних месників» Єгоханан себе не знайшов. І хоча навіть після успішного проведення дорученої йому акції (пограбування єрусалимського багатія Беназара) він повторює зелотську клятву на могилі матері, смерть старого «законника» внутрішньо відштовхнула його від зелотів, поставила печать якогось духовного зламу. Перед юнаком повинна розкритись інша дорога: чи не вперше, дивлячись у скляніючі під подихом смерті людські очі, Єгоханан у власному серці відчув ще не вербалізовану антитезу старозавітному «око за око». Ту, що з приходом Месії стане нарижним каменем нового, заснованого на любові до людини, вчення.

Як відомо, роман залишився не завершеним: Л. Мосендз планував і четверту частину, однак написати її не встиг. Очевидно, Єгоханан мав віднайти шлях, далекий від боротьби зі злом через насилля. До розумін-

ня цієї істини автор упритул підвів свого персонажа: третя частина закінчується зустріччю юнака з есеєм – представником монашого ордену лікарів-відлюдників. Саме таємничі есеї, вільні від захланності та жадоби влади, мудрі й незворушні у терплячій лагідності до ближнього, постають найбільш близькими до тих ідеалів, здійснення яких Єгоханан очікує з приходом Месії. Здавалося б, мав цілковиту рацію Б. Кравців, зауваживши, що відхід Єгоханана від так розшукуваних ним раніше золотів, знеохочення їхньою «програмою дій» є досить несподіваним завершенням твору «з погляду на загальну тенденцію перших частин роману»; що тут позначився «відпечаток приреченої авторові твору важкої хвороби, свідомість неминучої смерті, коли уже не гасел і не жертв було йому треба, як людині, але милости, любові» [4, XXX]. У той же час автор передмови до виданого в Торонто роману зауважив ще один, досить важливий чинник, що міг би вплинути на зміну вектора духовних пошуків центрального персонажа: «той злам, що відбувся в поглядах і в думанні самого Леоніда Мосендза, висловлений так яскраво в листуванні його останніх двох років і пов'язаний самим же Мосендзом із романом «Останній пророк». Як і герой свого роману, Мосендз розчарувався у вчителів-ідеологах і провідниках і в деяких виявах сучасного йому організованого націоналізму» [4, с. 30]. Звичайно, світоглядна домінанта завжди впливає на творчість письменника, позначається на моделюванні персонажної поведінки, специфіці образотворення, стильовій домінанті, ідейній скерованості його творів. Однак зауважимо: ні розчарування в ідеологах і провідниках націоналізму, яке, як видно з листування Мосендза, він дійсно глибоко переживав, ні усвідомлення близької смерті не змінили докорінно світоглядну домінанту письменника. Він залишався до кінця сповненим любові до України й тривоги за її долю, сам, на рівні власного біографічного синергену, був прикладом людини «чину», людиною активного ставлення до життєвих випробувань, яким протиставляв піднесення й напруження власних духовних сил, вольові зусилля. Був романтиком, що глибоко відчував трагічність буття, але ніколи не зневірювався, навпаки – оптимістично дивився вперед, життєвою натхненністю долаючи приземленість, дріб'язковість, рутинність. Тому й завершення роману не сприймається як «злам»: Єгоханан не відмовився від своїх ідеалів, не зрікся мети, не зневірився в очікуванні Месії. Лише зрозумів, що дороги, які досі відкривалися перед ним, насправді були тільки манівцями. Тому герой не виглядає зламаним: він не втратив ні своєї любові до ближнього, ні готовності до найвищої офіри задля нього. Навпаки, набуто ним знання життя дало мудрість розуміння глибинного зерна Закону: «Милість давайте, а не жертву!». Образ Єгоханана – цілісний, виписаний художньо переконливо в усіх його пошуках, сумнівах і знахідках. Це історія життя не тільки Предтечі – історія народження, змужніння, першого юнацького захоплення й «напруження вольових зусиль», прагнення реалізувати себе під знаком мети Людини на загал.

Отже, роман «Останній пророк» виразно засвідчує реалізацію в художньо-образній структурі твору двох важливих чинників світогляду автора – універсалізму й націоналізму. Втілені силою письменницького таланту в художню концепцію твору, саме ці два чинники й забезпечили ширість письма – авторського одкровення, й водночас – філософську глибину й багатовимірність піднятих тут проблем.

Література

1. Баган О. Готика – як стиль і настрої. До джерел художнього стилю Леоніда Мосендза / Олег Баган // Українські проблеми. – 1998. – №2. – С. 122-129.
2. Бойко Ю. Естетичні погляди Лесі Українки та її стильові шукання / Ю. Бойко // Вибрані праці. – К.: Медекол, 1992. – С. 110-160.
3. Донцов Д. Туга за героїчним: Постаті та ідеї літературної України / Дмитро Донцов. – К.: 2003. – 101 с.
4. Кравців Б. Леонід Мосендз і його «Останній пророк» / Б. Кравців // Мосендз Леонід. Останній пророк. – Торонто, 1960. – С. V–XXXII.
5. Мосендз Л. Останній пророк / Леонід Мосендз. – Торонто, 1960.– 455 с.
6. Набитович І. Леонід Мосенз – лицар святого Грааля. Творчість письменника в контексті європейської літератури / Ігор Набитович. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 222 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.12.2014 р.

Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С.І., д.ф.н., професором Набитовичем І.Й. (м. Дрогобич)

IDEOLOGICAL ARTISTIC FEATURE OF NOVEL OF LEONID MOSENDZ «THE LAST PROPHET»

N. V. Maftyn

Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University, Ukrainian Literature Department; 76000, Ivano-Frankiv's'k, St. Shevchenka, 57; ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua.

In the article the question is ideological artistic features to the novel of Leonid Mosendz «The Last Prophet» (on Ukraine the work was published during 1994-1995 in a magazine «Dnepr»). Influence of world view dominant is considered on forming of conception of work and its realization in the artistic measuring of text.

Key words: Leonid Mosendz, Egohanan, world view dominant, universalism, nationalism.